

ANNA HULTMAN, CHRISTINA
SKAGERT, KATARINA BERNHARDSSON

DÄR LITTERÄRT SPRÅK MÖTER LÄKARSPRÅK

Litteraturens potential för
undervisning i medicinsk humaniora

TFL 2024:2. LITTERATUR OCH VETENSKAP

DOI: <https://doi.org/10.54797/tfl.v54i2.23545>

ISSN: 2001-094X

– Forskningsartikel –

Copyright © 2024 Author(s). This is an open access article distributed
under the terms of the Creative Commons CC-BY 4.0 License
(<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

Inledning

Man börjar med att lossa bröstorganen. (Hat.)
Därunder finns en mellansvensk håla.
Ganska stor kraft kan användas utan att det blir pinsamt.

Snitta hjärtmuskulaturen.
Här provsprängde man i mitten på sextioalet.¹

Den första dikten i Sam Ghazis debutdiktsamling *Sömn är tyngre än vatten* (2007) dubbelexponerar obduktionen av den döda kroppen med dess personliga historia, och låter diktjaget glida mellan rollen som obducent och anhörig. Tonen är uppmanande och pedagogisk. Den prosaiska instruktionen om att lossa bröstorganen följs av en kryptisk parentes där "Hat." låter sig läsas både som en skenbar förkortning, som en scenanvisning till obduktionens brutala förfarande och som hänvisning till vad som metaforiskt rymts i bröstet på den avlidne eller i diktjaget. Därefter exponeras både kroppens inre och dess förflutna. Orden "mellansvensk håla" syftar på den anatomiska termen *brösthåla*, men också till småstadens tristess och erfarenheter av migration. Diktsamlingen inleds med en kursiverad text som imiterar obduktionsremissens form och ger biografiska detaljer: "*Anamnes: 71 årig man, ursprungligen från Syrien, i bosatt i Sverige sedan 40 år*".² Ordet "mellansvensk" kan således läsas i termer både av geografi och av kluven identitet, mellan svensk och syrisk. Samma typ av dubbelexponering återkommer i nästa strof. Den första radens torra instruktion följs av det tvetydiga "provsprängde", som rymmer syftningar såväl till ballongsprängning av kärl, infarkter och hjärtläkemedlet nitroglycerin, som till ett hjärta krossat av sorg och militära eller industriella sprängningar.

Raderna ur Ghazis dikt visar hur kontrasten mellan å ena sidan ett litterärt språk och en litterär genre, lyriken, och å andra sidan läkarens språk för ett medicinskt ingrepp öppnar för en mångfald av betydelser. Två olika perspektiv – ett anatomiskt och ett personligt – både sammanflätas och ställs mot varandra. Vilka förståelser och kunskaper öppnar den här sortens kontraster och deras litterära verkan för? Kontrasterna mellan språk och perspektiv skapar en dynamik i texten som kan fortplanta sig och bli del av ett samtal om den. Ghazis dikt är en av flera texter som används i det pedagogiska arbetet i medicinsk humaniora på läkarutbildningen i Lund, där studenterna som en del av sin utbildning läser och diskuterar litterära texter. De läser Ghazis dikt strax efter att de har varit med om sin första obduktion. Genom dubbelexponeringen i dikten av människan som kropp och individ – genom kontrasten mellan de olika språken – ges ett utrymme att vända och vrida på den ofta drabbande erfarenheten av att för första gången skära i en annan människas kropp. Studenterna noterar sådant som är svårförståeligt och dubbeltydigt i dikten, de rör sig mellan frustrationen i att inte förstå och aha-upplevelsen i att hitta möjliga betydelser och sammanhang som utvidgar förståelsen, och de förvånas över hur olika de sinsemellan tolkar texters betydelser. Den litterära texten lägger en grund för diskussioner som rör sig i olika led: mellan del och helhet i verket, mellan igenkänning och främmandegöring, mellan text och erfarenhet, mellan deltagarnas olika upplevelser och förståelser. Litteraturen spelar här en roll i den professionella utvecklingen till ett yrke som är dubbelt till sin karaktär, å ena sidan fast naturvetenskapligt förankrat med blicken på kroppen som fysiologisk entitet styrd av komplexa biomedicinska processer och å andra sidan humanistiskt i bred bemärkelse: ett människovårdande yrke präglad av patientmöten som rymmer livshistorier, känslor och erfarenheter.

På läkarutbildningen vid Lunds universitet bedrivs detta pedagogiska arbete inom medicinsk humaniora sedan ett drygt decennium. De blivande läkarna möter litterära texter och en typ av utforskande seminarier där litteraturen ger impulser till diskussioner som rör människors och berättelsers komplexitet, olika perspektiv och tolkningar, med målet att stärka deras utveckling av yrkesrollen. Denna typ av verksamhet finns representerad internationellt under

benämningar som *medical humanities*, *health humanities*, *narrative medicine* och *literature and medicine*.³ Under dessa beteckningar undervisas i litteratur och andra konstarter, liksom i andra humanistiska ämnen, på medicinska professionsutbildningar, vilket ger möjlighet att diskutera en mängd olika kulturella, samhällsliga och individuella kontexter. I Sverige används oftast beteckningen medicinsk humaniora. Som forsknings- och undervisningsfält kan det definieras som ett "inter- and multidisciplinary field that explores contexts, experiences, and critical and conceptual issues in medicine and health care, while supporting professional identity formation".⁴ Som denna definition visar finns inom fältet ett tydligt intresse för pedagogiska frågor i relation till professionell identitet. Även i Sverige finns ett intresse för pedagogik inom medicinsk humaniora, jämfört med den internationella kontexten bedrivs denna forskning i liten omfattning.⁵ Närvaron av medicinsk humaniora eller narrativ medicin på läkarutbildningarna är också mindre och i lägre grad systematiserad. Det största inslaget av skönlitteratur finns i Lund, där medicinsk humaniora förekommer både som en obligatorisk strimma av seminarier och som valbara inslag inom utbildningen. På dessa moment möter studenterna inte bara litteratur, utan de gör det under ledning av litteraturvetare som kan aktualisera litteraturens komplexitet och mångfald.

Den här artikeln tar sin utgångspunkt i vår drygt decennielånga pedagogiska erfarenhet av att som litteraturvetare undervisa i medicinsk humaniora på läkarutbildningen. Tidigare forskning om denna typ av undervisning återkommer genomgående till arbetet med litteratur som ett sätt att utveckla olika sorters färdigheter och förmågor. En systematisk litteraturöversikt som samlar empiriska studier av konstarterna inom läkarutbildningen formulerar fyra epistemiska funktioner för undervisningen: konstarterna som ett sätt att lära sig att bemästra färdigheter av olika komplexitet, som ett sätt att träna interaktion och perspektivtagande, som ett sätt att nå personlig insikt, och som ett sätt att underbygga socialt engagemang.⁶ Samtliga fyra funktioner känner vi igen från vårt pedagogiska arbete på läkarutbildningen. Vad som händer när läkarstudenter läser litteratur tillsammans och vilken roll litteraturen spelar har studerats på olika sätt. Många av studierna har det gemensamt att deras material består

av pedagogisk empiri, där kvalitativa eller kvantitativa effekter på studenterna studeras genom analys av intervjuer, enkäter eller klassrumsdynamik.⁷ Det finns också principiella diskussioner och analys av undervisningspraktiker och mer beskrivande dokumentation.⁸ Å andra sidan finns det en mängd studier som inte är pedagogiskt inriktade, men som mer teoretiskt och textnära analyserar litteratur med medicinska teman.⁹ Vad som är ovanligare är att på ett jämbördigt vis kombinera textnära analys med ett intresse för pedagogik: att undersöka vad själva texterna och deras litterära form och språk gör, eller har potential att göra, i en undervisningskontext.¹⁰ Genom en litteraturvetenskaplig och textnära studie av litteraturens sätt att bruka och kontrastera olika sorters språk – som vi lyfte fram hos Ghazi – vill vi fördjupa och komplettera forskningen om undervisning i medicinsk humaniora.

Syftet med denna artikel är således att undersöka kontraster mellan det vi kallar litterärt språk respektive läkarspråk: hur ser relationen mellan dem ut, vilken litterär verkan får kontrasterna mellan dem, och vilken pedagogisk potential har denna litterära verkan? För att undersöka detta tar artikeln metodologisk utgångspunkt i begreppet *heteroglossia*, så som det definierats av Michail Bachtin och sedermera modifierats och utvidgats av Jahan Ramazani. Materialet består av poesi, noveller och romaner som vi använt och använder i litteraturseminarier på läkarprogrammet.¹¹ Vår samlade erfarenhet av undervisning i medicinsk humaniora, företrädesvis i form av textnära seminarier, utgör en pedagogisk kontext utifrån vilken vi undersöker det litterära materialets specifika möjligheter.¹² Utöver att bidra till forskningen om undervisning i medicinsk humaniora är relationen mellan litteratur och läkarblivande principiellt intressant för att belysa olika sidor av medicinsk kunskap respektive den kunskap som litteratur kan ge. Att diskutera vad litteratur kan ge i relation till läkaryrket och hur den blir relevant för studentgrupper som inte valt att studera litteratur – samtidigt som undervisningen bygger upp litteraturförståelse, tolkningskunskap och metaperspektiv på tolkning – ger i sin tur perspektiv på litteraturen i sig.

Läcarspråket i litteraturens heteroglossia

För att begreppsliggöra kontrasterna mellan läcarspråk och litterärt språk tar vi vår utgångspunkt i Michail Bachtins begrepp *heteroglossia*. Bachtin menar att språket är stratifierat på en mängd olika sätt: i dialekter och sociolekter, i olika professionsspråk och genrer, i olika generationers språk, i auktoritetsspråk, politiska språk och så vidare. Den här språkliga heterogeniteten benämner han heteroglossia.¹³ Begreppet rymmer en bredare förståelse av språk än en rent lexikal: språk och litterär form separeras inte från ideologi och kunskap. Tvärtom bär varje stratifiering av språket med sig och implicerar specifika perspektiv; ”language conceived as ideologically saturated, language as a world view, even as a concrete opinion”.¹⁴ På ett liknande sätt menar vi att läcarspråket är förknippat med specifika perspektiv, till och med en specifik blick, och bär med sig ideologiska implikationer, exempelvis särskilda sätt att se på kunskap. Det är kunskap med naturvetenskaplig grund, men som omsätts i en människovärdande yrkesutövning.¹⁵ Att låta läcarspråket kontrastera med andra språk är alltså både att skapa rent språkliga effekter och att sätta olika perspektiv i spel med och mot varandra, både i fiktionen och hos läsaren. I de litterära framställningarna är de olika språken dock ofta intrikat sammanflätade. Ett exempel är *hybridkonstruktioner*, där ett och samma ord simultant hör hemma i två olika språk och föreställningsvärldar, och därmed får (minst) två motstridiga betydelser.¹⁶ Växlingarna mellan språk beskrivs av Bachtin på olika sätt och får flera skilda effekter.¹⁷ Dialog och dialogicitet är nyckelbegrepp, men metaforiskt beskrivs heteroglossia även i termer av en symfoni, med harmonier och dissonanser, och som en lek med gränserna mellan skilda sorters språk.¹⁸ Likaså har kontrasterna vi undersöker olika karaktär – djupgående eller tillfälliga, konfliktfyllda eller kompletterande. I vårt material kontrasteras litterärt språk och läcarspråk oftast på ord- och meningsnivå, genom att direkt användas i texterna. I några exempel kontrasteras de även tematiskt, exempelvis genom att läcarspråket med dess perspektiv och blick beskrivs och tematiseras, men utan att direkt brukas.

Det är också viktigt att understryka att varken litterärt språk eller läcarspråk kan betraktas som homogena enheter. Bachtin resonerar

kring hur olika underkategorier av språk i sin tur är stratifierade: exempelvis ser han olika genrer, historiska perioder, strömningar och stilistiska grupperingar som stratifieringar av det litterära språket.¹⁹ I enlighet med Bachtins förståelse av språk använder vi *litterärt språk* och *läkarspråk* som breda paraplybegrepp. I litterärt språk rymms därmed både olika stilar, präglade av specifika historiska och geografiska kontexter och estetiska ideal, och olika litterära genrer. På ett motsvarande sätt kan läkarens språk ses som ett professionsspråk, som i sin tur stratifieras i flera skikt. I läkarspråk rymms olika sorters språk som har med medicin att göra och hör professionen till: kliniskt språk, naturvetenskapligt språk, journalspråk, vårdinstitutionens språk och olika historiska stratifieringar.²⁰ Trots språkvarianternas inbördes olikheter kan de förstås som hemmahörande i samma register.

Bachtin menar att heteroglossia primärt kommer till uttryck i romanformen, som enligt honom vida överträffar poesin i fråga om dialogicitet.²¹ I *Poetry and its Others* (2014) argumenterar dock Jahan Ramazani för det motsatta: att dialogicitet tvärtom är särskilt utmärkande för poesin. Lyrik, hävdar han, har i senare teori från 1900-talet och i linje med Bachtins argument, behandlats som ett "self-enclosed system", där poesin främst anses upprätta relationer med, och formas av, tidigare poesi. Faktum är dock att lyriken i hög grad präglas av ett dialogiskt samspel med andra genrer och språkbruk – både litterära och icke-litterära. Ramazani formulerar därför vad han kallar en "dialogisk poetik" för att både ringa in poesins specificitet och belysa hur den formas av, och formar, andra genrer.²² "Poems", skriver han, "come into being partly by echoing, playing on, reshaping, refining, heightening, deforming, inverting, combating, hybridizing, and compressing extrapoetic forms of language".²³ Gränserna är porösa och tänjbara och växelspelet med andra genrer är en av poesins grundläggande egenskaper.²⁴ Heteroglossa dikter ska inte förstås som avbilder av de genrer de går i dialog med – tvärtom belyser poesin genom korskopplingen av språkliga register både den förhandling mellan genrer och språk som oavbrutet pågår, och respektive språkregisters specificitet.²⁵ Att både romanen och poesin kan rymma heteroglossia och uppvisa dialogiska kvaliteter är vårt material ett slående exempel på. I både den prosa och den poesi vi arbetar med återkommer kontrasterna mellan litterärt språk och läkarspråk,

och dessa kontraster delar vissa gemensamma drag, samtidigt som de olika genrerna också verkar på specifika sätt.

Undersökningens material: Texter där läkarspråk och litterärt språk möts

Artikeln skönlitterära material består av ett urval av de litterära texter som används på läkarutbildningen i Lund.²⁶ De används inom utbildningen för att de är komplexa och inbjuder till tolkning, aktualiserar medicinskt och mänskligt relevanta teman och öppnar för diskussioner kring olika sidor av läkarprofessionen.²⁷ Spännvidden är stor, från världslitterära klassiker till nyskriven svensk poesi, och i denna artikel sätter vi samman dem utifrån deras plats på läkarutbildningen. Genom vår pedagogiska erfarenhet har vi sett vad de här texterna kan göra i undervisningen; nu undersöker vi några av de litterära drag som möjliggör dessa effekter. Från ett återkopplingsseminarium efter studenternas första obduktion hämtar vi två dikter och en diktsamling: poeten och kardiologen John Stones "Autopsy in the form of an elegy" (1972), läkaren och poeten Åsa Mohlins "Patologen" (2021) och författaren och patologen Sam Ghazis ovan nämnda *Sömn är tyngre än vatten* (2007). Från ett litteraturseminarium på temat kunskap och läkarblivande hämtar vi Michail Bulgakovs novell "Ett bakvänt dop" (1925–26); från ett annat på temat död och svåra känslor hämtar vi Agneta Klingspors självbiografiska roman *Stängt pga hälsosjäl* (2010), Aleksander Hemons självbiografiska novell "The Aquarium" (2011) och Carl Henning Wijkmarks roman *Stundande natten* (2007). Den senare har även figurerat på en valbar fördjupningskurs för läkarstudenter, varifrån vi också hämtat Leo Tolstojs kortroman *Ivan Iljitjs död* (1886).

Analysen är strukturerad i tre avsnitt utifrån språkmötenas karaktär. Först diskuteras "Språklig kontrast som konflikt", därefter "Språklig kontrast som skenbar konflikt", och slutligen "Språklig kontrast som samexistens". Vi rör oss successivt från kontraster präglade av antipati till kontraster som närmast upplöses. I ett avslutande avsnitt sammanfattar vi kontrasternas litterära verkan i tre huvudsakliga punkter och diskuterar deras pedagogiska potential i relation till litteraturundervisning på läkarutbildningen.

Språklig kontrast som konflikt

Den kanske mest förutsägbara sortens kontrast mellan läkarspråk och litterärt språk är den som innebär en typ av konflikt. Utan att på något enkelt sätt reproducera den knyter detta slags kontrast an till en traditionell konfliktlinje, såväl samtida som historisk, mellan humaniora och naturvetenskap, som ofta ageras ut i mediala diskussioner kring utbildning. Här ställs en fyrkantig och förment objektiv naturvetenskap mot subjektets upplevelse och människan som kulturvarelse, och vårdens opersonlighet mot det personliga lidandet.

I Tolstojs *Ivan Iljitjs död* utspelar sig den språkliga konflikten i huvudsak mellan läkare och patient. I kortromanen drabbas titelpersonen av en obestämmd sjukdom, som långsamt förvärras och slutligen leder till hans död. Möten med representanter ur ett ansiktslöst läkarkollektiv återkommer, men ger föga lindring. Den första läkarens uppträdande och tal identifierar Ivan Iljitj, själv jurist, som ett kroppsligt och verbalt professionsspråk med en upptagenhet vid formalia som liknar hans egen juridiska praktik. Allt i hur läkaren för sig: hans sätt att vänta, hans uppblåsthet, ”frågorna som krävde i förväg bestämda och helt meningslösa svar; den viktiga uppsynen som skulle inge förtroende: [...] Allt var precis som i rätten”.²⁸ Slående är dock att läkarspråkets specifika termer inledningsvis inte återges. Läkarens tal sätts inom citattecken, men är tydligt modifierat. ”*Det* och *det* visar att ni invärtes har *det* och *det*; men om *detta* inte styrks av undersökningen av *det* och *det* kan man anta att ni har *det* och *det*. Och om man antar *det* och *det*, då...’ och så vidare”.²⁹ I citatet återges läkarspråkets form, men tömt på innehåll: alla dess specifika termer är ersatta med tomma signifikanter och dess precision, objektivitet och betydelse relativiseras.

Den parodiska imitationen av läkarspråket blandad med psykologiserande, realistisk prosa fyller olika funktioner.³⁰ För det första understryks läkarspråkets otillgänglighet. För en lekman som Ivan Iljitj är facktermerna i praktiken meningslösa. För det andra illustrerar imitationen konflikten mellan läkarens och patientens perspektiv. Läkarspråket rör sig i det objektiva och det generella, ointresserat av det subjektiva lidandet. Den fråga patienten är mest intresserad av – ”var hans tillstånd allvarligt eller ej?” – besvaras inte. Ur lä-

karens perspektiv ”var frågan onödig och behövde inte diskuteras; för honom existerade bara *vägandet av sannolikheter: vandrande njure, kronisk katarr eller blindtarmsinflammation*. Det var inte Ivan Iljitjs liv det var fråga om; tvisten rörde en *vandrande njure och blindtarmen*”.³¹ Även när läkarspråkets vokabulär återges i form av möjliga diagnoser och behandlingar är de fränkopplade den levda erfarenheten. Kroppens levda helhet styckas metaforiskt upp i sina olika organ och reduceras av läkarblicken till ett objekt för åtgärder. Även om Ivan Iljitj genom verket i viss grad anammar läkarspråket, fortlöper konflikten. Att behärska orden ger ingen lindring, utan stärker tvärtom oron och rädslan.³² När Ivan Iljitj föreställer sig den vandrande njuren erinrar han sig ”allt som doktorn sagt, hur den slitit sig loss och vandrar omkring. Och han försökte med fantasins hjälp fånga upp denna njure och hejda den, sätta fast den igen”.³³ När läkartermen rycks ur sitt sammanhang sker ett slags semantisk förskjutning. Den vandrande njuren görs bildligt personlig och transformerar till en skräckfantasi; själva orden rycks upp med rötterna och irrar omkring i texten och i Ivan Iljitj.

I Wijkmarks *Stundande natten* utspelar sig en konflikt som påminner om den i *Ivan Iljitjs död*. Romanen skildrar palliativpatienten Hasses väg mot döden, och möten med bland andra läkare, sköterskor, sjukhuspräst och -bibliotekarie. Mötena med de olika yrkeskategorierna blir också möten med olika facetter av och attityder till vårdinstitutionen. En läkare, Möller, framträder som Hasses antagonist. Liksom hos Tolstoj ställs patientens subjektiva upplevelse mot läkarens fyrkantiga och förmenta objektivitet. Möller betraktar patienterna ”med sin likgiltiga, ’professionella’ blick”. Han respekterar inte Hasses önskan om att inte ta del av några prognoser eftersom ”patienten också i hopplösa lägen ’hade rätt till’, som han sa, ’all tillgänglig information’”; ”den lilla människan som bara hade ’känslor’ och måste ’informeras’”.³⁴ I beskrivningarna och återgivningarna av Möllers tal används citattecken som en markör för läkarspråket, eller mer precist vårdinstitutionens språk. Orden utgörs sällan av svårtillgänglig terminologi, men citattecknen markerar att deras betydelse är på en annan nivå än den vardagsspråkliga, som annars präglar dialogerna i den realistiska romanen. Hybridkonstruktioner som *känslor* och *information* framträder i Möllers mun som bärare av specifik

betydelse och som instrument för maktutövning, och citattecknen blir markörer för en semantisk krock mellan hans användning av orden och huvudpersonens.

Konflikten i romanen utspelar sig dock i högre grad mellan människa och vårdinstitution än mellan läkare och patient. I galleriet av representanter för olika professioner framträder både talesmän för och kritiker av vårdinstitutionen, ofta inom samma yrkesgrupp. Inte ens Möller framträder som enhetlig. Apropå långa funderingar om döden föreställer Hasse sig ”vad Möller skulle anse om det här. ’Ditt inre liv är en fantasivärld som inte angår oss. Det är vi som äger sanningen om dig. Som är biologisk, materiell. Du är vår nu [...]’”.³⁵ Där Möller i delar skildras som en läkarkarikatur och lojal med systemet blir han här en projektyta för Hasses tankar om vårdinstitutionen och dess anspråk på sanning. Vid tillfälle får Möller också verbalisera systemkritik: ”Tiden är för knapp per patient, vi måste lita till provtagning och datorer. Utan dem skulle tio gånger fler dö i köerna”.³⁶ Även om Möller tidvis får personifiera vårdinstitutionen utspelar sig den verkliga konflikten mellan institution och människa. Liksom i *Ivan Iljitjs död* fyller kontrasterna mellan läkarspråk och litterärt språk en parodisk och kritisk funktion, men föremålet för kritiken är ett annat: där läkarprofessionen, här hela organisationen av och förutsättningarna för vård.³⁷

I exemplen ovan blir de språkliga kontrasterna emblematiska för en konflikt mellan olika parter och sidor. Men konflikten kan även utspela sig inom en part. I Mohlins ”Patologen” uttrycks en konflikt som utspelar sig inom läkaren, sliten mellan en objektifierande och en subjektiverande blick. I dikten är det den avlidne vars kropp obduceras som talar och ger uttryck för kritik mot den naturvetenskapliga blicken på kroppen, personifierad i den patolog som diktens röst tilltalar.³⁸ Dikten ställer upp språkliga motsatser och en konflikt mellan den avlidnes och patologens perspektiv: ”Mitt inre böljande landskap / är ditt kartlagda fält”.³⁹ Istället för att direkt citera eller imitera läkarspråket används en metaforisk omskrivning för att fånga dess karaktär, särskilt den blick som är förbunden med det. Det kartlagda fältet blir en bild av vetenskapens praktik att dela upp, namnge och precisera, och hävdandet av det böljande landskapet ett försvar för det som undflyr kartläggningen och inte kan fångas med mät-

instrumenten. Liksom ovan aktualiseras även motsättningen mellan det generella och det individuella, till försvar för det senare.

Tonen i dikten är trotsigt kritisk. Den slutar i ett försvar av den dödas integritet och ett ifrågasättande av patologens möjligheter till kunskap – ”sanningen om mitt innersta / finner du aldrig / i min upplåta kropp”. *Sanningen* och *innersta* blir nyckelord, hybridkonstruktioner hemmahörande både i ett litterärt språk och i läkarspråket, med olika betydelser och konnotationer som aktualiseras simultant. Sanningen i naturvetenskaplig bemärkelse – en utvärdering av de medicinska fynden och en sannolik bedömning av dödsorsak – ställs mot en mer mångtydig, öppen och existentiell innebörd av ordet. Likaså ställs det innersta i bemärkelsen det unika och individuella hos en person mot det innersta i form av det som kan grävas fram i och genom personens inälvor. Två områden av det mänskliga, två sätt att nå kunskap, och människan som kunskapsobjekt för medicinen respektive poesin ställs mot varandra. Diktjaget protesterar mot att reduceras till det som kan uttydas och värderas, mot att bli bedömd utifrån en närstudie av kroppsliga detaljer och mot en idealbild av läkaren som den som sitter inne på svaren, som likt en detektiv kan uttyda helheter utifrån små detaljer. Konflikten uppställs mellan läkare och avliden, men utspelar sig i lika hög grad inom läkaren. Det faktum att Mohlin själv är både läkare och poet blir här viktigt, likaså det faktum att dikten skrevs i samband med att hon själv var student och gjorde sin första obduktion.⁴⁰ Den döda talar, men ”Patologen” låter sig läsas som en rolldikt, där den döda kroppen blir språkrör dels för en konflikt inom läkaren, dels för dubbelheten inom yrket som sådant. Konflikten behöver inte utspela sig längs en traditionell, yttre konfliktlinje mellan patient och läkare eller vårdinstitution, utan kan lika gärna utspela sig i läkarens inre.

Språklig kontrast som skenbar konflikt

En andra typ av kontrast utger sig skenbart för att vara identisk med dem som vi undersökt i föregående avsnitt. Det handlar om kontraster som uppställer en konflikt mellan individen och den unika situationen respektive läkarspråket, men där de skilda perspektiven och språkbruket visar sig komplettera varandra. Tillsammans blir de produktiva,

vilket innebär att konflikten i slutändan upplöses och ogiltigförklaras. I Bulgakovs "Ett bakvänt dop" kontrasterar läkarspråkets objektiva generalitet dels med den subjektivitet som novellens interna fokalisering ger, dels med den realistiska prosans specificitet.⁴¹ Samtidigt kontrasteras det även med andra vårdprofessioners språk. I novellen måste en nyexaminerad läkare hantera en svår förlossning och göra en fostervändning. Den strikta vårdhierarkin på 1910-talet tillåter inte att han ber om hjälp, men den erfarna barnmorskans korta kommentarer och blickar hjälper honom genom processen. Läkarens problem är att hans kunskap nästan enbart är teoretisk. Han har fått högsta betyg i obstetrik och läst om ingreppet i en medicinsk lärobok, "gjort understrykningar, funderat noga över vartenda ord, [...] gjort klart för mig hur alla delarna hängde ihop, alla metoder", men inser hur naivt det var att tro "att hela texten skulle stanna kvar där för alltid som ett avtryck i min hjärna".⁴² I ett desperat försök att förbereda sig återvänder han till boken för att läsa innantill. Novellen citerar läroboken som systematiserar ingreppet och vars abstrakta, instruerande språk råder att läkaren vid "svårigheter" bör "avstå från vidare försök".⁴³ Ironiskt och oroat kommenterar huvudpersonen: "Så bra. Om jag alltså genom något mirakel till och med skulle lyckas komma underfund med de här 'svårigheterna' och avstå från 'vidare försök', vad skall jag då, frågar man sig, vad skall jag då göra med den nedsövda kvinnan från byn Dultsevo?"⁴⁴ Den absurda krocken mellan lärobokens språk och verklighetens komplexitet, så som den fångas av den realistiska prosan, får en samtidigt humoristisk och dramatiserande effekt när fackspråkets generella nivå ställs mot situationens akuta utsatthet.

Novellen arbetar med skarp kontrastverkan, mellan lärobok och realistisk prosa och mellan teoretisk och praktisk kunskap. Bokens objektiva fackspråk fungerar i någon mån som representant för läkarspråket i stort, och förblir oklart innan det förankras i den praktiska erfarenheten under ingreppet som sedan sker. Läkarspråkets begränsningar framträder när det ställs mot barnmorskans korta anekdot om hur läkarens företrädare arbetat: "Jag lyssnade girigt på henne och försökte minnas varje ord. Och dessa tio minuter gav mig mer än allt jag hade läst in i obstetrik till de statliga examina [...]. Av dessa lösryckta ord, dessa oavslutade meningar och hastiga kommentarer

lärde jag mig just detta nödvändiga som inte står i några böcker”.⁴⁵ Läkarspråkets suveränitet relativiseras genom kontrasten mellan lärobokens abstrakta, generella språkbruk och barnmorskans subjektiva, erfarenhetsbaserade och formellt sett mer ”oklara” språkbruk. Läroboken avvisas dock inte. Efter att mor och barn räddats återvänder huvudpersonen till boken och läser den på ett nytt sätt – ”alla de ställen som förut hade varit så dunkla blev nu helt begripliga” – och når en insikt om ”vad verklig kunskap var för något”.⁴⁶ Konflikterna som ställts upp – mellan generellt fackspråk och prosans specificitet, mellan teoretisk och praktisk kunskap – är i själva verket skenbara. Det teoretiska läkarspråket måste samspela med den subjektiva berättelsen, och med den kliniska erfarenhetens ickeverbala handlag och praktik. Först i synergin mellan olika vårdprofessioners språk och mellan det språkliga och det bortomspråkliga, kan ”verklig kunskap” nås. Kontrasten blir så närmast ett retoriskt grepp. En konflikt ställs upp, bara för att kunna upplösas och starkare göra anspråket: både och behövs.

Språklig kontrast som samexistens

En tredje typ av kontrast är den som väver samman litterärt språk och läkarspråk, men inte ställer upp någon konflikt däremellan. Genom växelverkan, dubbel exponering och legering utnyttjas båda de språkliga registren, så att kontrasten mellan dem antingen understryks, tonas ned eller närmast upphävs. Här finns en skillnad i ton jämfört med gestaltningarna av konflikt: även om kontrasterna kan vara skarpa är relationen mellan läkarspråk och litterärt språk här redan från början kompletterande, inte antipatisk.

Kontrasterna kan här fungera som ett verkkningsmedel för att gestalta den kluvenhet inom jaget som en sjukdomsupplevelse kan skapa. I Klingspors *Stängt pga hälsosjäl* drabbas huvudpersonen av, lever med och tillfrisknar från bröstcancer. Klingspors berättare – identisk med huvudpersonen, men refererande till sig själv som ”hon” – måste samtidigt leva i ordet *cancers* olika betydelser. De kulturella föreställningarna om diagnosen kolliderar med det medicinska perspektivet:

Cancer är en förträngning, en fantasi, värre än verkligheten. Föreställningen om cancer är värst. Cancer är lika med död. [...] Men idag lever 80 procent av bröstcancerpatienterna efter 10 år. Fast hon tillhör väl resten, 20 procent. De döda. Håll käften. Nåde dig din skitprocent. 80 procent hör du det. 80 procent lever. Cancer betyder död, hur mycket hon än upprepar 80 procent. Hon måste lägga meningarna sida vid sida: *80 procent lever efter 10 år och cancer betyder död.*⁴⁷

Ordet *cancer* blir epicentrum för kontrasten, en hybridkonstruktion där läkarspråket och den realistiska prosan både rivaliserar och sam-existerar i två samtidiga betydelser: framsteg i forskningen och goda prognoser respektive dödsdom. Hybridkonstruktionen blir också ett pregnant uttryck för kontrasten mellan individuellt och generellt, och för jagets kluvenhet: den lugnande statistiken ställs mot den akuta existentiella krisen som rasar i huvudpersonen.

Kontrasterna kan användas för att skildra upplevelsen av att vara anhörig. Hemons "The Aquarium" följer processen av att vara förälder till ett obotligt sjukt barn, Isabel, som vårdas på sjukhus och går bort. Skildringen blir ett slags förhandling av hur ett trauma kan språkliggöras, och kontrasterna ett sätt att åskådliggöra den dubbla erfarenheten som förälder och vårdnadshavare med medicinskt ansvar.⁴⁸ Föräldrarnas situation i texten präglas av språkligt överflöd, särskilt som krisen tvingar dem att anamma läkarspråket. De börjar tala en sorts "pseudo-expert-lingo" – full av facktermer med obarmhärtig specificitet: "there were too many words, and they were far too heavy and too specific to be inflicted on others. (Take Isabel's chemo drugs: Vincristine, Methotrexate, Etoposide, Cyclophosphamide, and Cisplatin – creatures of a particularly malign demonology.)".⁴⁹ Läkarspråket beskrivs här å ena sidan som skoningslöst och känslolocket potent, en malign demonologi, där metaforen understryker det mardrömslika i situationen. Å andra sidan blir det en resurs. Hemon understryker att hans kreativa skrivande – "Whatever knowledge I'd acquired in my fiction-writing career" – nu blir meningslöst. Det är i läkarspråkets konkreta förbindelse med kroppen och verkligheten han måste befinna sig för att bearbeta det han går igenom.⁵⁰ Samtidigt som Hemon och hans fru i egenskap av föräldrar sörjer, tvingas de i egenskap av vårdnadshavare att ta ställning till komplicerade

medicinska beslut och processer. På så sätt pekar kontrasterna mellan läkarspråket och det litterära språkets konstnärliga framställningar och bildlighet här på det senares språkets otillräcklighet, men också på upplevelsen av klivenhet.

Även i Ghazis *Sömn är tyngre än vatten* gestaltar kontrasterna en klivenhet i diktjaget, som intensifieras av att den spänner över flera roller: diktare, anhörig och läkare. Diktsamlingen är tredelad, och laborerar öppet med självbiografiska anspråk och text som ger sken av att vara *found footage*.⁵¹ Dess första del inleds av vad som framstår som en kursiverad obduktionsremiss som gäller författarens far, dess andra med kursiverad juristprosa med biografiska uppgifter om både fader och son-författare.⁵² Kursiveringar återkommer även på andra ställen för att markera när andra slags språk klippts in eller imiteras.⁵³ I diktsamlingens första del dubbelexponeras olika aspekter av döendet – dödsögonblicket, obduktionen, begravningen – och sammanflätas med andra minnesfragment. Obduktionen blir en strukturerande princip för dikten, som rör sig in i och genom kroppen, från bröst- och bukhålan till dissektionen av hjärnan. Den tidigare citerade, inledande dikten är illustrativ för de blixtnabba växlingarna mellan litterärt språk och läkarspråk, mellan objektivt och subjektivt, mellan materiellt och metaforiskt.

Hybridkonstruktioner är vanligt förekommande. Det handlar både om medicinska termer som *kärlträd*, *kärklucky* och *aortarot*, vars metaforiska karaktär synliggörs av dikten.⁵⁴ Men det handlar även om hybridkonstruktioner som ges en tyngre symbolisk funktion. Ett exempel är den första diktens upptagenhet vid hjärtat som ett särskilt symbolladdat organ, ett annat är diagnoserna ”*gallsten*” och ”*gallblåscancer*” i den inledande obduktionsremissen.⁵⁵ Här dubbelexponeras olika historiska stratifieringar av läkarspråk med litterärt språk: orden hör hemma i en samtida diagnostisk terminologi samtidigt som de alluderar till ett äldre läkarspråk – humoralpatologin – där gallblåsan och ett överskott av gul galla sammankopplades med ett koleriskt temperament.⁵⁶ Den utdaterade medicinska föreställningen fungerar i en samtida kontext som en poetisk metafor, där gallblåsecancers okontrollerade växande blir en symbol för ett centralt tema: faderns vrede.⁵⁷

Slutligen kan kontrasten också tonas ner och närmast upplösas i en glidning mellan litterärt språk och läkarspråk. Hos Ghazi är kontras-

terna, sammanflätningarna och dubbelexponeringarna till trots, fortfarande associerade med skav och kollision. I Stones "Autopsy in the form of an Elegy" saknas denna typ av friktion. Liksom hos Ghazi blir obduktionen en strukturerande princip, där diktjaget i tanken inordnar den döda i patologin och läkarblicken, men talar utifrån en position av närstående. Dikten utgörs av en enda mening, endast uppbruten av radbrytningarna. Dess form är en sammansmältning av litterära och medicinska element, där den elegiska genren kombineras med en rytm lånad från det hjärta som står i centrum för dikten. Den första strofen börjar i läkarspråket och det fysiologiska hjärtat, och följer en regelbunden hjärtrytm: "In the chest / in the heart / was the vessel".⁵⁸ I andra strofen bibehålls samma rytm, men dikten glider in i ett poetiskt språk och ett metaforiskt perspektiv på hjärtat, genom att apostrofera olika kvaliteter associerade med det – "pulse", "art" och "love".⁵⁹ I den tredje strofen introduceras en arytmi, orsakad av en blodpropp och ärrbildning, "was the clot / small and slow / and the scar / that could not know", där läkarspråket kombineras med en personifikation av vävnaderna.⁶⁰ I den fjärde strofen fortsätter arytmin med två rader, "the rest of you / was very nearly perfect", varefter både dikt och hjärta stannar.⁶¹

Även här blir läkarspråket en resurs för att tala om personlig sorg. Dikten glider från det fysiska och konkreta till det själsliga och abstrakta, samtidigt som läkarspråket grundar den personliga förlusten i kroppens materialitet. Dikten har inga obduktionstekniska inslag; det handlar snarare om en blick på den döde. Det mest tekniska är den "clot" som dödat, men tonvikten ligger inte på diagnostisering utan på känslan av meningslöshet i dödsfallet, förlusten av en hel värld på grund av något så litet och obetydligt. Även här synliggörs ordet *heart* som hybridkonstruktion, simultant existerande som metafor och i läkarspråket.⁶² En annan hybridkonstruktion är *vessel* – samtidigt ett blodkärl och ett kärl i mer metaforisk bemärkelse. I Stones dikt legeras läkarspråk och litterärt språk på flera sätt. Dels genom diktens form och personifikationen, som transformerar läkarspråkets *clot* och *scar* till något mer-än-fysiologiskt. Dels genom att synliggöra att hybridkonstruktioner redan existerar i läkarspråket – den rena, naturvetenskapliga terminologin är redan från början metaforiskt betingad.

Kontrasternas litterära verkan och pedagogiska potential

I analysen har vi visat hur kontrasterna mellan läkarspråk och litterärt språk verkar litterärt. I det följande kommer vi dels att sammanfatta och abstrahera denna litterära verkan i tre huvudsakliga punkter, dels att diskutera den i termer av pedagogisk potential: vad texterna har möjlighet att göra i undervisningen av läkarstudenter. I kontexten av litteraturläsning på läkarutbildningen öppnar kontrasterna för tolkning och diskussion kring exempelvis blick, perspektiv och begränsningar och möjligheter i olika sorters språk och kunskap. De olika sorternas språkliga kontraster har olika effekter. De som betonar konflikt innebär generellt ett större mått av kritik: de kan visa på läkarspråkets och -perspektivets brister och svaga punkter, på faran i att uppslukas i en abstrakt objektivitet i mötet med individuella patienter. Den skenbara konflikten kan på liknande sätt indikera brist men har inte ett lika polemiskt modus; snarare understryker den att läkarspråket behöver kompletteras med andra språk och perspektiv. Både dessa och kontrasterna som bygger på samexistens tenderar även att visa hur det individuellt mänskliga och subjektiva perspektivet behövs. I kontrasterna som bygger på samexistens blir läkarspråket också en litterär resurs, ett verktyg för att närma sig såväl kroppen som upplevelser av inre klivenhet eller svåra känslor. Gränserna mellan de olika kontrasterna är dock inte absoluta. De har gemensamt att de utgör platser där olika perspektiv möts, och öppnar därmed för läsaren att reflektera över läkarrollen och den kliniska verksamheten. Här ges utrymme för en kritisk blick på den specifika situationen i det litterära exemplet, vilken också kan överföras till situationer långt bortom den. Viktiga dimensioner av det pedagogiska arbetet som lyfts fram av tidigare forskning är bland annat affektiva responser, hantering av känslor och utvecklande av kliniskt omdöme.⁶³ Utifrån vår analys vill vi lyfta fram tre huvuddrag i hur de språkliga kontrasternas litterära verkan bidrar till dessa komplexa pedagogiska dimensioner: *främmandegöring*, *perspektiv* och *epistemologisk mångfald*.

För det första kan kontrasternas verkan och pedagogiska potential diskuteras i termer av *främmandegöring*.⁶⁴ Begreppet ringar in litteraturens förmåga att bryta den automatiserade perceptionen av

verkligheten, att ”stegra varseblivningens svårighet och varaktighet” och därigenom ”återställa förnimmelsen av livet” och upplevelsen av tingen.⁶⁵ Genom kontrasten i sig, oavsett dess art, verkar mötena mellan litterärt språk och läkarspråk främmandegörande. Litterärt verkar de genom att främmandegöra kroppen och dess delar – läkarspråket kan fungera som ett sätt att föra in kroppars köttiga materialitet i litteraturen och uppmärksamma dem som fysiologiska entiteter. På ett omvänt sätt har kontrasterna en pedagogisk potential att bryta den automatiserade läkarblicken på kroppen som biologiskt objekt och synliggöra dess organ som symboliska.

Kontrasterna verkar dock främmandegörande inte bara i relation till tingen, utan även i relation till språken i sig. Som Ramazani poängterat belyser korskopplingen av genrer respektive genres specificitet.⁶⁶ När de ställs bredvid varandra kan det litterära språket och läkarspråket därmed främmandegöra varandra. För läkarstudenterna skapar kontrasterna potential att uppmärksamma vad som är specifikt för de språkliga diskurser och textgenrer som de arbetar med inom i sin yrkespraktik. I förlängningen möjliggör det en reflektion över vad en genre gör det möjligt att berätta, och inte. Att förhålla sig till vad en journalanteckning, en remiss eller ett obduktionsprotokoll kräver i termer av både innehåll och form betyder också att studenterna får chans att se betydelsen av det som utelämnas, vilket ofta rör det mellanmännsliga mötet, läkarens tankar och känslor – eller patientens. Att konfronteras med olika historiska stratifieringar av läkarspråket kan också ge en ny blick på det samtida läkarspråket, vilket kan bryta automatiserade upplevelser av det. Även synliggörandet av släktskap mellan litterärt språk och läkarspråk kan verka främmandegörande. Det litterära språket och läkarspråket är inte fullt åtskilda; Ramazani understryker att vad vi homogent kategoriserar som poesi ”is an array of heterogeneous and ever-evolving discursive processes that frequently attach themselves to nonpoetic genres”.⁶⁷ Kontrasterna synliggör hur läkarspråket påverkar litteraturen, transformeras och görs till en litterär resurs, men även läkarspråkets metaforiska och litterära drag.

För det andra kan kontrasternas verkan och potential diskuteras i relation till *perspektiv* och *perspektivtagande*. Eftersom språk bär med sig olika perspektiv öppnar kontrasterna för att gestalta

konflikter mellan olika positioner och för ett polemiskt, parodiskt eller ironiskt förhållande till, och kritik av, läkare eller vården.⁶⁸ Konflikterna mellan olika perspektiv kan även rymmas inom ett jag och gestalta klivna och motsägelsefulla upplevelser. Pedagogiskt möjliggör kontrasterna för läsaren att både identifiera och tillfälligt inta olika ideologiska positioner i fråga om subjektiv erfarenhet, kunskap eller värderingar. Det kan ske i den individuella läsningen, men kan likaså fortplanta sig och spelas ut i seminarierummet – i gruppen och i utbytet mellan studenter. Perspektivtagande är en av de förmågor som forskningen genomgående lyfter fram vad gäller litteraturens roll inom medicinsk humaniora.⁶⁹ Erfarenheten av hur människor kan se på ett skeende på olika sätt blir framträdande i tolkningen av litteratur och seminariediskussioner erbjuder en plats för att träna och iscensätta den erfarenheten. En del av denna litterära verkan hör, menar vi, samman med de språkliga kontraster vi diskuterat. Studenterna får syn på olika möjliga perspektiv och tolkningar inom den heteroglossa texten, men också på sina egna tankesätt i relation till kurskamraternas. Detta öppnar för diskussion om ytterligare andra perspektiv, som patienters och andra kollegors. Förmågan att identifiera och skifta mellan perspektiv kan beskrivas i termer av narrativ kompetens, men som Sayantani DasGupta påpekat behöver denna kompetens också kompletteras med narrativ ödmjukhet: förståelsen att den egna uppfattningen av en berättelse eller situation inte behöver vara den riktiga, eller den viktigaste.⁷⁰ Genom att betona tolkning och bryta olika tolkningar mot varandra strävar vi efter att ge utrymme för en sådan ödmjukhet. Detta är en av grundpelarna i vad det kan ge att studera litteratur och litterärt språk på läkarutbildningen.⁷¹

För det tredje kan kontrasterna diskuteras i relation till *epistemologisk mångfald*. Här blir språkets kunskapsbärande kvalitet central, liksom rörelsen mellan det generella och det individuella, det objektiva och det subjektiva. Verkan av kontrasterna blir här att synliggöra olika sorters kunskap genom att ställa dem bredvid eller mot varandra: generell, naturvetenskaplig, objektiv, teoretisk, situerad, humanistisk, subjektiv, praktisk. Särskiljandet av dem kan konkretiseras med Aristoteles kunskapsbegrepp, där teoretisk och generell *episteme*, färdighetsorienterad *techne* och partikulär, situationsbunden och

intuitiv *fronesis* kompletterar varandra. Pedagogiskt kan synliggörandet av olika sorters kunskap visa begränsningarna i (delar av) läkarspråkets tonvikt på *episteme*, och behovet att komplettera med kunskaper från patienter, anhöriga och andra professioner. Kontrasterna synliggör även hur läkarspråket redan rymmer olika sorters kunskap, där *fronesis* ofta åberopas i samband med läkaryrkets praktiska, situationsbundna arbete.⁷² Som en parafras på narrativ ödmjukhet kan man utifrån kontrasterna också tala om ett slags epistemologisk ödmjukhet. Det erfarenhetsnära, subjektiva och partikulära i litteraturen innebär inte att det som diskuteras behöver vara sant i någon absolut mening.⁷³ Kontrasterna öppnar för att diskutera i vilken mån en situation har *en* sanning, om olika kunskapsformer kan komplettera varandra eller är oförenliga. Kontrasterna är en del av litteraturens förmåga att ge utrymme för det mångtydiga, tvetydiga och osäkra, vilket är en viktig utmaning i det kommande yrket.⁷⁴

De språkliga kontrasternas litterära verkan och pedagogiska potential går således att diskutera på flera plan, och fungerar även mer generellt som en påminnelse om läkaryrkets dubbla karaktär och tolkande praktiker. Avslutningsvis kan det understrykas att texternas heteroglossa kvaliteter, om än viktiga, bara är *en* del av deras pedagogiska potential på läkarutbildningen. De språkliga kontrasterna verkar tillsammans med litteraturens sätt att inbjuda till närhet genom distans, och med möjligheten att tala om egna erfarenheter och känslor via en berättelse. Genom att läsa och tolka tillsammans, förklara och pröva sin förståelse, blir litteraturläsningen en sorts praktik där litteraturens form och kontraster synliggör både läkarspråkets och det litterära språkets möjligheter och begränsningar.

Noter

- 1 Sam Ghazi, *Sömn är tyngre än vatten* (Skellefteå: Ord & Visor, 2007), 10.
- 2 Ghazi, *Sömn är tyngre än vatten*, 9.
- 3 Se exempelvis Therese Jones, Delese Wear, Lester D. Friedman red., *Health Humanities Reader* (New Brunswick: Rutgers University Press, 2014); Rita Charon et al., *The Principles and Practice of Narrative Medicine* (Oxford: Oxford University Press, 2017); James Phelan, *Narrative Medicine. A Rhetorical Rx* (New York: Routledge, 2022); Stephanie M. Hilger red., *New Directions in Literature and Medicine Studies* (London: Palgrave Macmillan, 2017); Alan Bleakley,

Medical Humanities and Medical Education. How the Medical Humanities can Shape Better Doctors (London: Routledge, 2015).

- 4 Thomas R. Cole, Nathan S. Carlin, Ronald A. Carson, *Medical Humanities. An Introduction* (Cambridge: Cambridge University Press, 2015), 12.
- 5 En empirisk svensk studie är Anja Rydén Gramners avhandling som studerar hur litteraturseminarier för läkarstudenter ger möjlighet till diskussioner om känslor och känslomässiga utmaningar, vilket ger studenterna möjlighet att utveckla sin reflektionsförmåga och stärka den professionella identiteten, Anja Rydén Gramner, *Cold Heart, Warm Heart – On Fiction, Interaction, and Emotion in Medical Education*, diss. (Linköping: Department of Behavioural Sciences and Learning, 2022). En tidigare empirisk undersökning av litteraturseminarier för läkarstudenter uppmärksammade särskilt seminarieledarens roll, Margareta Pettersson, Anette Årheim, "Att läsa människor. Om litteraturläsning i läkarutbildningen", *Tidskrift för litteraturvetenskap* vol. 40 (2010:3–4), 27–37. Ett teoretiskt bidrag är Rolf Ahlzén's avhandling *Why Should Physicians Read?* som genomför en filosofisk undersökning av vad litteratur kan ge läkare, och bland annat talar om litteraturens kunskap och förmåga att ge perspektiv, känslor och empati. Ahlzén lyfter fram litteraturen som ett erbjudande, en potential, som kan bidra till läkarnas kliniska omdöme och förmågor. Rolf Ahlzén, *Why Should Physicians Read? Understanding Clinical Judgement and its Relation to Literary Experience* (Durham/Karlstad: Faculty of social and life science, Department of Public Health Science, 2010). En praktisk nära diskussion, som behandlar den undervisning vi hämtar vårt material från, är Katarina Bernhardsson, Immi Lundin, Evelina Stenbeck, *Litteratur & läkekonst. Nio seminarier i medicinsk humaniora* (Göteborg: Makadam, 2021). Tidigare både principiella och praktisk nära diskussioner om litteraturläsning för läkarstudenter har också Merete Mazzarella fört. Hon argumenterar för vikten av arbetet samtidigt som hon varnar för en alltför naiv syn på litteratur och litteraturens förmågor som inte tar hänsyn till litteraturens komplexitet. Merete Mazzarella, "Om att använda skönlitteratur", *Tidskrift för litteraturvetenskap*, vol. 31 (2001:3), 74–80; Merete Mazzarella, *Den goda beröringen. Om kropp, hälsa, vård och litteratur* (Stockholm: Forum, 2005).
- 6 Tracy Moniz et al., "The Prism Model: Advancing a Theory of Practice for Arts and Humanities in Medical Education", *Perspectives on Medical Education* vol. 10 (2021:4), 207–214, <https://doi.org/10.1007/s40037-021-00661-0>. Socialt engagemang är vår översättning av "social advocacy".
- 7 Se t.ex. Rydén Gramner, *Cold Heart, Warm Heart* och studierna samlade i de systematiska forskningsöversikterna Tracy Moniz et al., "How Are the Arts and Humanities Used in Medical Education? Results of a Scoping Review", *Academic Medicine*, vol. 96 (2021:8), 1213–1222. <https://doi.org/10.1097/ACM.0000000000004118> respektive Silke Dennhardt et al., "Rethinking Research in the Medical Humanities: A Scoping Review and Narrative Synthesis of Quantitative Outcome Studies", *Medical Education*, vol. 50 (2016:3), 285–299, <https://doi.org/10.1111/medu.12812>.
- 8 Se t.ex. Olivia Banner, Nathan Carlin, Thomas R. Cole red., *Teaching Health Humanities* (Oxford: Oxford University Press, 2019); Hilger red., *New Directions in Literature and Medicine Studies*; Mazzarella, *Den goda beröringen*; Bernhardsson, Lundin, Stenbeck, *Litteratur & läkekonst*.
- 9 Se t.ex. Elizabeth Outka, *Viral Modernism. The Influenza Pandemic and Inter-war Literature* (New York: Columbia University Press, 2019); Hilde Bondevik,

Knut Stene-Johansen, *Sykdom som litteratur. 13 utvalgte diagnoser* (Oslo: Unipub forlag, 2011); Linda Nesby, *Sinne, samhold og kjendiser. Sykdomsskildringer i skandinaviske samtidslitteratur* (Oslo: Universitetsforlaget, 2021); Katarina Bernhardsson, *Litterära besvär. Skildringar av sjukdom i samtida svensk prosa* (Lund: Ellerströms, 2010).

- 10 Ett exempel på ett sådant intresse är antologin Susan Stagno, Michael Blackie, red., *From Reading to Healing. Teaching Medical Professionalism through Literature* (Kent: The Kent State University Press, 2019); de analytiska delarna är dock endast korta introduktioner till de litterära texterna.
- 11 Eftersom det är en specifik typ av kontrast, mellan litterärt språk och läkarspråk, som utgör objektet för undersökningen gör vi inga anspråk på att fånga helheten och nyansrikedomen i det skönlitterära materialet. De litterära texterna rymmer många fler teman och också andra språkliga kontraster, som exempelvis involverar juridiskt eller religiöst språk.
- 12 Undervisningen består typiskt sett av textnära litteraturseminarier i små grupper, som antingen bygger på att studenterna läst på förhand inför seminariet eller på metoden *shared reading*, vilken innebär att kortare litterära texter läses gemensamt utan att någon förberedelse krävs av deltagarna. Läsning, tolkning och diskussion sker då på plats, och metoden inbjuder till att komma nära själva tolkningsverksamheten. Om *shared reading*, se t.ex. Anna W. Gustafsson et al., "An Intricate Dance of Intersubjectivity. The Social and Cognitive Benefits of a Digital Shared Reading Group", *Scientific Study of Literature* vol. 12 (2022:1-2), 103-132. <https://doi.org/10.1075/ssol.22010.gus>.
- 13 Michail Bachtin, *The Dialogic Imagination. Four Essays by M.M. Bakhtin*, Caryl Emerson & Michael Holquist övers. (Austin: University of Texas Press, [1981] 1982), 262-263.
- 14 Bachtin, *The Dialogic Imagination*, 271.
- 15 Jfr Bachtin, *The Dialogic Imagination*, 291-292, om varje heteroglott språkvariant som "specific points of view on the world, forms for conceptualizing the world in words, specific world views, each characterized by its own objects, meanings and values".
- 16 Om läkarspråket som ett av flera professionsspråk jfr Bachtin, *The Dialogic Imagination*, 305, 308.
- 17 Effekten av växlingarna spänner i Bachtins exempel mellan bland annat polemisk, humoristisk, ironisk eller parodisk. Bachtin, *The Dialogic Imagination*, 283, 299.
- 18 Bachtin, *The Dialogic Imagination*, 263, 277, 308.
- 19 Bachtin, *The Dialogic Imagination*, 272, 288-290.
- 20 Liksom litterärt språk rymmer även begreppet läkarspråk olika historiska skiktningar. Såväl vetenskapliga landvinningar som struktureringen av vården och förändringar i läkaryrkets status – och en mängd andra faktorer – påverkar och förändrar läkarspråket. Oavsett om vi talar om ett litterärt verk från 1900-talets eller 2000-talets början kan de båda rymma läkarspråk, men av markant olika slag.
- 21 För det huvudsakliga resonemanget kring romanen kontra poesin se Bachtin, *The Dialogic Imagination*, 275-300. Det bör också påpekas att även Bachtin vid upprepade tillfällen nyanserar sitt resonemang, genom att påpeka att enskilda poetiska verk givetvis kan rymma heteroglossia och uppvisa dialogiska kvaliteter som liknar romanformens.

- 22 Förutom Bachtins idé om dialogicitet tar Ramazani här också avstamp i Roman Jacobsons diskussion om den poetiska funktionen.
- 23 Jahan Ramazani, *Poetry and its Others. News, Prayer, Song and the Dialogue of Genres* (Chicago: The University of Chicago Press, 2014), 6.
- 24 Det dialogiska språkspelet med andra genrer och språk betyder inte att poesins egenart som text upplöses eller tonar bort, se Ramazani, *Poetry and its Others*, 217, 236–237.
- 25 Ramazani, *Poetry and its Others*, 217, 236–237.
- 26 Undervisningen sker i två olika sammanhang. För det första på moment som är integrerade i läkarutbildningen för samtliga studenter. Dessa obligatoriska moment är en del av strimman ”Professionell utveckling” och syftar till att de blivande läkarna ska forma sin professionella identitet och reflektera kring den. Kurser i Professionell utveckling har utvecklats på samtliga svenska läkarutbildningar under de senaste decennierna, se t.ex. Sven-Olof Andersson et al. red., *Professionell utveckling inom läkaryrket* (Stockholm: Liber, 2012). För det andra undervisas i litteratur på en valbar kurs mot slutet av utbildningen där studenter får möjlighet att fördjupa sig i medicinsk humaniora under fem veckors heltidsstudier.
- 27 I den följande diskussionen kommer vi att hänvisa till utgåvor på de språk vi använt i undervisningen; oftast svenska, någon gång engelska.
- 28 Leo Tolstoj, *Ivan Iljitjs död*, Bengt Jangfeldt övers. (Stockholm: Modernista, [1886] 2015), 38.
- 29 Tolstoj, *Ivan Iljitjs död*, 38 (vår kursivering).
- 30 Jfr Bachtin, *The Dialogic Imagination*, 299, om hur heteroglossia i romanen ofta används för att åstadkomma parodiska effekter.
- 31 Tolstoj, *Ivan Iljitjs död*, 38 (vår kursivering).
- 32 Se exempelvis Tolstoj, *Ivan Iljitjs död*, 39, 41.
- 33 Tolstoj, *Ivan Iljitjs död*, 46.
- 34 Carl-Henning Wijkmark, *Stundande natten* (Stockholm: Norstedts, 2007), 13, 16–17.
- 35 Wijkmark, *Stundande natten*, 116.
- 36 Wijkmark, *Stundande natten*, 75.
- 37 Skillnaden återspeglar givetvis historiska förändringar av förutsättningar för läkaryrket, exempelvis en centralisering där läkare, från att i högre grad ha verkat som självständiga agenter, kommit att bli kuggar i ett större vårdsystem i samspel med en mängd andra professioner.
- 38 Den dubbeltydiga titeln skulle kunna syfta på platsen patologen, men visar sig vara den specifika människan patologen, satt i den roll och den miljö där yrkestiteln innebär vissa typer av handlingar.
- 39 Mohlins dikt finns publicerad i Bernhardsson, Lundin, Stenbeck, *Litteratur & läkekonst*, 83.
- 40 Bernhardsson, Lundin, Stenbeck, *Litteratur & läkekonst*, 83.
- 41 Om synliggörandet av verklighetens specificitet som ett drag särskilt förbundet med den realistiska prosan och romanformen, se exempelvis Sara Danius, *Den blå tvålen. Romanen och konsten att göra saker och ting synliga* (Stockholm: Albert Bonniers förlag, 2013).
- 42 Michail Bulgakov, ”Ett bakvänt dop”, i *Morfin och andra berättelser*, Lars Erik Blomqvist övers. (Stockholm: Modernista, [1925–26] 2020), 34.
- 43 Bulgakov, ”Ett bakvänt dop”, 35.
- 44 Bulgakov, ”Ett bakvänt dop”, 35.

- 45 Bulgakov, "Ett bakvänt dop", 36.
- 46 Bulgakov, "Ett bakvänt dop", 39. Genom novellen knyts också en metaforik som bygger på dualismen ljus-mörker till kunskapstatemet och till kontrasten mellan läkarspråk och litterärt språk.
- 47 Agneta Klingspor, *Stängt pga hälsosjäl* (Stockholm: Mormor, 2010), 27.
- 48 Det bör påpekas att den här klivenheten intensifieras av det amerikanska vårdsystemet, som ger vårdtagare och/eller anhöriga ett större inflytande över behandlingen jämfört med exempelvis inom svensk sjukvård.
- 49 Aleksander Hemon, "The Aquarium. A Child's Isolating Illness", *The New Yorker*, 2011-06-13, hämtad 2024-09-16, <https://www.newyorker.com/magazine/2011/06/13/the-aquarium>.
- 50 "Isabel's illness overrode any form of imaginative involvement on my part. All I cared about was the firm reality of her breaths on my chest". Hemon, "The Aquarium".
- 51 Paratexten på fliken presenterar författaren som läkare, vilket ytterligare understryker det självbiografiska i diktsamlingen.
- 52 "År 1999 den 10:e juli påbörjades / och den 7:e augusti avslutades bouppteckningen efter Adnan Rifaat Ghazi / [...] Dödsbodelägare: / Sonen / Ghazi, Sam Husam Aldin", Ghazi, *Sömn är tyngre än vatten*, 23. Den tredje delen saknar ett biografiskt företal, men de första dikterna tar i stället sin utgångspunkt i beskrivningar av fotografier av fadern, vilka etablerar ett liknande autenticitetsanspråk.
- 53 Se exempelvis Ghazi, *Sömn är tyngre än vatten*, 34–36, 58. Sättet kursiveringar används på kan jämföras med hur citattecknen fungerar i *Stundande natten*.
- 54 Ghazi, *Sömn är tyngre än vatten*, 11.
- 55 Ghazi, *Sömn är tyngre än vatten*, 9.
- 56 Fay Bound Alberti, *Matters of the Heart. History, Medicine and Emotion* (New York: Oxford University Press, 2010), 18–19.
- 57 Att använda humoralpatologin metaforiskt är dock inte unikt för samtida diktning. Exempelvis använder Esaias Tegnér på ett delvis likartat sätt mjälten och överflödet av svart galla kopplat till melankoli i dikten "Mjältsjukan" (1825).
- 58 John Stone, "Autopsy in the form of an Elegy", i *Music from Apartment 8. New and Selected Poems* (Baton Rouge: Louisiana State University Press, 2004), 52.
- 59 Stone, "Autopsy in the form of an Elegy", 52.
- 60 Stone, "Autopsy in the form of an Elegy", 52.
- 61 Stone, "Autopsy in the form of an Elegy", 52.
- 62 Det går även att argumentera för att redan organet i sig har en symbolisk laddning, i och med dess association till livets slutpunkt, trots att kriteriet för att dödförklaras numera är hjärndöd och inte att hjärtat slutar slå.
- 63 Se t.ex Rydén Gramner, *Cold Heart, Warm Heart*; Ahlén, *Why Should Physicians Read?*; Maura Spiegel, Danielle Spencer, "This Is What We Do, and These Things Happen. Literature, Experience, Emotion, and Relationality in the Classroom", i *The Principles and Practice of Narrative Medicine*, Rita Charon et al. (Oxford: Oxford University Press, 2017), 37–60.
- 64 Viktor Sklovskij, "Konsten som grepp", Jeanette Emt övers., i *Modern litteraturteori. Från rysk formalism till dekonstruktion*, bd 1, Claes Entzenberg & Cecilia Hansson red. (Lund: Studentlitteratur, [1917] 2010), 15–32.
- 65 Sklovskij, "Konsten som grepp", 19–21, citat 21.
- 66 "Further, by virtue of its exacting attention to form and language, poetry makes visible the structuring presuppositions behind the genres it assimilates. [...] Even

- if poetry isn't quoting, it often places as if in quotation marks the languages and genres it absorbs", Ramazani, *Poetry and its Others*, 8.
- 67 Ramazani, *Poetry and its Others*, 8.
- 68 Jfr Bachtin, *The Dialogic Imagination*, 283, 299.
- 69 Se t.ex. Moniz et al., "The prism model", 1213–1222.
- 70 Sayantani DasGupta, "Narrative Medicine, Narrative Humility: Listening to the Streams of Stories", *Creative Nonfiction* (2014:52), 6–7, <https://www.jstor.org/stable/26374730>; jfr Johanna Shapiro et al., "Medical Humanities and Their Discontents: Definitions, Critiques, and Implications", *Academic Medicine*, vol. 84 (2009:2), 192–198. <https://doi.org/10.1097/ACM.0b013e3181938bca>.
- 71 Detta kan även sättas i relation till Högskoleförordningens kursmål för yrkesutbildningar som leder till ett vårdande arbete. För läkarutbildningen är dessa angivna som att "visa förmåga till självreflektion och empati samt till ett professionellt förhållningssätt". För förmågorna empati och självreflektion är perspektiv och perspektivtagande grundläggande. Högskoleförordningen (1993:100), bilaga 2: Examensordning, "Läkarexamen", hämtad 2024-09-16, https://www.riksdagen.se/sv/dokument-och-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/hogskoleforordning-1993100_sfs-1993-100/.
- 72 Se exempelvis Ahlzén, *Why Should Physicians Read?* och Kathryn Montgomery, *How Doctors Think. Clinical Judgment and the Practice of Medicine* (Oxford: Oxford University Press, 2005).
- 73 Forskning kring den här typen av undervisning understryker att en kvalitet är att litteraturen ligger nära erfarenheten och diskuterar "experience-near" questions – that is, questions about the personal and particular". Nicole M. Piemonte & Arno K. Kumagai, "Teaching for Humanism: Engaging Humanities to Foster Critical Dialogues in Medical Education", i *Teaching Health Humanities*, Olivia Banner, Nathan Carlin, Thomas R. Cole red. (Oxford: Oxford University Press, 2019), 42.
- 74 Jfr Ahlzén, *Why Should Physicians Read?*, 212ff.